

NORSK BYGNINGSARV

RAPPORT FRA EKSURSJON

04.05-08.05 2020

NORSK BYGNINGSARV

RAPPORT FRA EKSKURSJON

04.05–08.05 2020

LEIF DANIEL HOUCK OG MARTIN EBERT

Houck, Leif og Ebert, Martin: Norsk bygningsarv.
Rapport fra ekskursion mai 2020

Publikasjoner fra FG arkitektur og miljø
bind 1, 2020.

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet NMBU
Fakultet for Realtek

ISSN 2703-769X

ISBN 978-82-575-1709-0

Contents

8	Innledning
9	Hermann Major Schirmer og Heidal
	På vei til Heidal
13	Mjøstårnet
14	Ringsaker kirke
17	Ringebu stavkirke
	Heidal
23	Kruke gård
26	Bjølstad gård
32	Harildstad gård
	Lom og Vågå
38	Lom stavkirke
42	Kvaale gård
44	Gamle Kleppe gård
48	Vågå kirke
	Valdres
54	Hegge stavkirke
56	Reinli stavkirke
	Vedlegg
62	Bilder fra turen
65	Littera - turen

RAPPORT

Innledning

Forskningsgruppen arkitektur og miljø ved Institutt for bygg- og miljøteknologi har trearkitektur som satsningsfelt. Norge har lange tradisjoner for å bygge i tre, og deler av denne eldre trearkitekturen er godt bevart og ansett som en viktig del av Norges kulturarv. Blant denne arkitekturen finner vi stavkirker og eldre gårdstun. Denne studieturen til Heidal, Lom og Vågå har hatt fem formål:

- Studere eldre norsk byggeskikk i forbindelse med emnet TBA 100 Bygningshistorie
- Følge i fotsporene til Schirmer og gjøre seg kjent med denne betydningsfulle delen av utvikling av norsk byggekunst
- Holde tegnehåndverket ved like og trene konsentert, og sammen lære av hverandre
- Forberede og filme inn digitalt undervisningsmaterieell til TBA 110 Frihåndstegning
- Undersøke mulighetene, og forberede for å ta med egne studenter på ekskursjon for å bli kjent med norsk bygningsarv

På denne studieturen har vi studert flere av gårdsanleggene som Schirmer fikk dokumentert, samt andre relevante bygninger som har ligget på veien til og fra. Vi har hatt to omvisninger, og med oss på turen har vi hatt Håvard Hegdal fra NIKU som har bidratt med et arkeologisk perspektiv og mye praktisk kunnskap om vern.

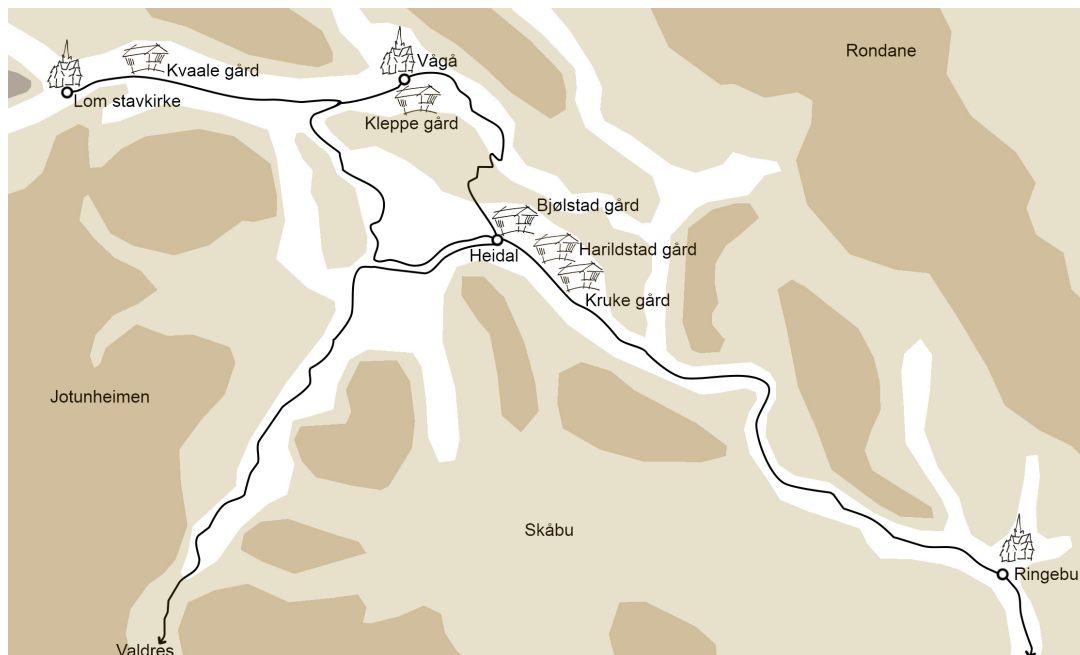
Deltakere:

Leif D. Houck, førsteamanuensis, Realtek, NMBU

Martin Ebert, førsteamanuensis, Realtek, NMBU

Håvard Hegdal, arkeolog, NIKU -

Norsk Institutt for Kulturminneforskning

Kart som viser reisemålene

Herman Major Schirmer og Heidal

Herman Major Schirmer var sønn av en tysk arkitekt, Heinrich Ernst Schirmer, som kom til Norge for å hjelpe Linstow med prosjekteringen av innredningen av slottet rundt 1830. Heinrich ble værende i Norge og er kjent for å ha bidratt til at Nidarosdomen ble oppmålt og gjenoppbygget, Botsfengselet i Oslo, Gaustad sykehus, St. Olavs kirke og alle hovedbygningene på den nye jernbanen fra Oslo til Eidsvoll. Sønnen Hermann Major Schirmer hadde stor betydning på minst to områder. For det første fikk han opprettet et bygningsstudium i Norge etter mye strid. Han fikk gjennomslag for det syn at studenter måtte lære om kunsten. For det andre så han verdien av norsk trearkitektur og fikk denne målt opp og dokumentert gjennom flere studiereiser med studenter. Dette gjorde han på tross av skolens iherdige forsøk på å stoppe dette. Ved Norges løsrivelse fra Sverige i 1905, hadde norske samfunnet og dets arkitekter et stort ønske om å skape byggverk som hadde et norsk uttrykk. Gjennom publisering av oppmålingene, og ved at de unge arkitektene hadde fått være med ut og studere 'urnorske' trebygninger, hadde disse studiereisene stor innflytelse på den nye arkitekturen. Av disse kan nevnes Arnstein Arneberg, Lars Backer og Herman Munthe Kaas. Den første loven det norske stortinget vedtok etter løsrivelsen fra Sverige, var Kulturminneloven. Herman Major Schirmer ble da inntil videre konstituert riksantikvar i 1905, mens embetet først ble opprettet i 1912. Han døde i 1913. Parmann skriver at "Schirmer er kanskje den mann her i landet som - gjennom sin lærergjerning ved Tegneskolen - har betydd mest for utviklingen av moderne norsk trearkitektur." Spesielt gjennom arkitektkonkurransen om ny kongevilla, kunne han og hele Norge se hvordan arbeidet hans, på det som nå het Den kongelige norske Kunst og Håndverksskole, bar frukter. Verdens Gang skrev da i 1907 om gjennombruddet for folkelig, norsk bygningskunst.

Spesielt er Herman Major Schirmer kjent for oppmålingene som ble gjort i Heidal. For å komme til Heidal, kunne man ta den nye jernbanen til Otta som ble åpnet i 1896. Vi kan se for oss at ferden bar videre med kjerre og hest til Heidal. Det sies at Heidal er den kommunen med størst tetthet av fredede bygg. Nå er Heidal en del av Sel kommune, og det kan være vanskelig å verifisere et slikt utsagn. Men det som uansett er et faktum, er at Heidal har flere gårdsanlegg på rekke og rad som er usedvanlig inntakte. Hovedregelen ser ut til å ha vært å ha et inntun og et uttun. Ofte er uttunet skiftet ut med en enhetslåve, mens inntunet er relativt inntakt.

Herman Major Schirmer og tegneskolen.
Et stykke arkitekturhistorie. 1986. Øistein
Parmann. Dreyer.
ISBN 82-09-10273-7

Mye informasjon og flere historiske foto i rapporten er hentet fra denne boken.

1.1 Mjøstårnet

Som Hermann Major Schirmer, starter vi reisen fra Oslo. På vei til Heidal passerer man Mjøstårnet - verdens høyeste bygning i tre. Interessant nok blir den nyeste teknologien innen trebyggeri inngangsporten til reisen som skal ta oss tilbake til røttene av norsk trearkitektur. Og norsk trearkitektur er også blant den eldste i verden, spesielt representert ved stavkirkene. Mjøsbygget er en stor og synlig manifestasjon av treets rennessanse i norsk byggeri. Mens større bygninger har blitt bygget i betong og stål i mange tiår, har det skjedd et grønt skifte med fokus på reduksjon av CO2. Bygget har 18 etasjer og er 85,4 meter høyt og ble åpnet mars 2019. For stabiliseringens skyld, er de 7 øverste etasjeskillerne i betong. Moelven Limtre har levert bæresystem i limtre, og heise- og tappesjakter i massivtre. Voll Arkitekter har vært arkitekter og Hent entreprenør sto for byggingen. Arealet består av 11.300 m2 hotell og 4.700 svømmeanlegg.

Bildet viser Mjøstårnet med balkonger ut mot sørvest og Mjøsa. Bak glasset skimtes de store skråavstiverne.
Foto: Houck

Ringsaker kirke

Ringsaker kirke: Interiør
Foto: Houck 2020

Utsnitt av altertavle: Himmel og Helvete
Foto: Houck 2020

Utsnitt av altertavle: Blodet fosser ut av sårene til Jesus, ned i kalken og blir til nattverdsvin.
Foto: Ebert 2020

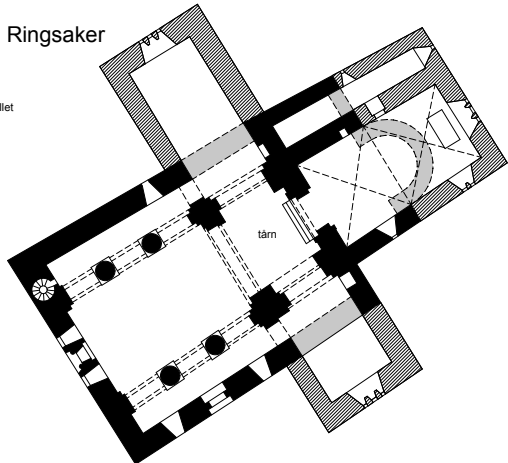
Det finnes i dag ca 150 bevarte middelalderkirker i stein. 75 av disse betegnes som godt bevart, og Ringsaker kirke er en av dem. Byggeår er andre halvdel av 1100 tallet. Kirken ble utvidet rundt 1200 og fikk et stort spir i 1694. Den eldste delen er romansk, mens utvidelsene har noe gotiske trekk. Kirken har et alterskap fra ca 1520 som er laget i Antwerpen. Fremstilling av himmelsporten og inngangen til helvete – symbolisert med et stort menneskespisende løvehode – er meget spesielt, ikke minst fordi alle figurene er fremstilt nakne. Bygget er utført i lokal kalkstein. Kirken var en viktig pilegrimskirke frem til pilegrimsvandringen ble forbudt ved reformasjonen.

Ringsaker kirke. Kalksteinsmur med kalkmaling.
Foto: Houck 2020

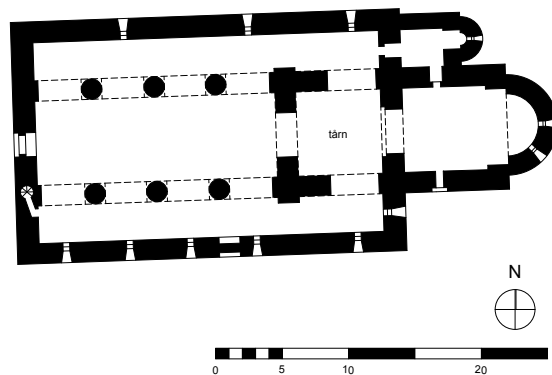
St:Olav kirke. Ringsaker

- før 1200
- fjernet på 1200-tallet
- tilbygg 1200-tallet

Gamle Aker kirke i Oslo

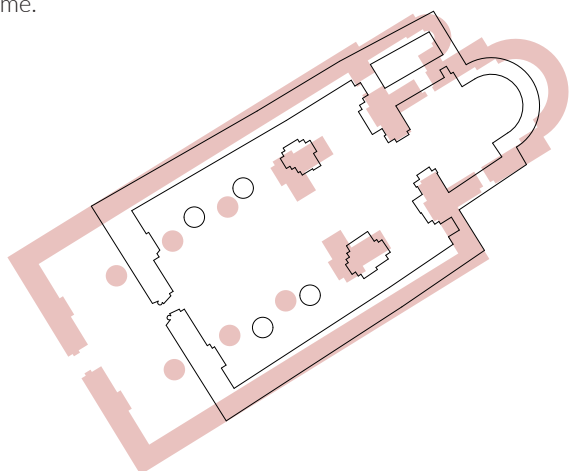
- 1.halvdel av 1100-tallet

Planene av Ringsaker kirke og Gamle aker kirke etter oppmålingene fra Georg Bull
Tegning: Ebert 2020

Langhuset er utformet med tre skip som skiller av søyler i malt kalkstein som er 1.5 meter i diameter. Kapitelene er svære enkele, men viser søyle-nes romanske opphav. Sokkelen til det sørlige sideskip er sunket over en halv meter slik at stylobatene er sunket under kirkegulvet. Denne setningsskaden opptrådte allerede under byggeprosessen da bygmesterne forlenget søylene i den sydlige langhusveggen slik at kapitelene i langhusveggene er i like høyde i dag. I 1652 ble det reist et spir av bygmester Werner Olsen, som vi skulle møte flere ganger på denne turen. Det er ikke originalen som vi ser i dag, men hadde nok svært lik utforming. Wener Olsen har satt spir på flere av kirkene vi besøker på denne ekskursjonen.

Tar man i betraktning at begge kirkene er bygd omtrent samtidig (første halvdel av det 12. århundre blir det tydelig, at bygmestrene enten kjente hver- andres planer eller bygde kirken etter alment anerkjente formgivingsprinsipper. Antakelig er det St.Halvars kirke i Oslo som har vært forbilde for begge kirkene. En sammenligning med den bedre bevarte Gamle Aker kirke viser slående likhe- ter. Bortsett fra at Aker kirke med 41 meter lengde er noe større enn Ringsaker (35.8 m), er bygningsbredde, avstand mellom søyler og søyledimensjoner så og si de samme.

Planene til Ringsaker kirke (svart) og Gamle Aker kirke (rød) viser slektskap.
Grafikk: Ebert 2020

Ringsaker kirke: Arkade i den sydlige langhusveggen
Foto: Ebert 2020

Ringsaker kirke: Bygging i kalkstein er svært uvanlig i Norge. Derfor er det noe synd at materialet ble dekket med kalkmaling.
Foto: Ebert 2020

Ringebu stavkirke

Ringebu stavkirke er bygget i ca 1220. Kirken ble påbygget i 1630 med kors-
armer, kor og tårn. Dette arbeidet ble utført av Werner Olsen. Kirken står på sin
opprinnelige plass med bevart stavkonstruksjon. Kirken har en utskåret inngangs-
portal i dragestil. Portalen ble satt sammen av deler som er fra 13. århundre.
Middelalderportalen er ikke bevart etter at utgangen måtte utvides og utstyres
med utadslående dør på 1820-tallet. Denne endringen er resultat av kirkebrannen
i Grue 1822 hvor det omkom 113 mennesker fordi dørene bare var dimensjonert
for en person om gangen. Dette for å hindre onde skikkelser å snike seg inn sammen
med de troende.

Det er klokkene i denne kirken som er opphav til historien om søsterklokkene
som blir diktet inn i Lars Myttings roman "Søsterklokkene".

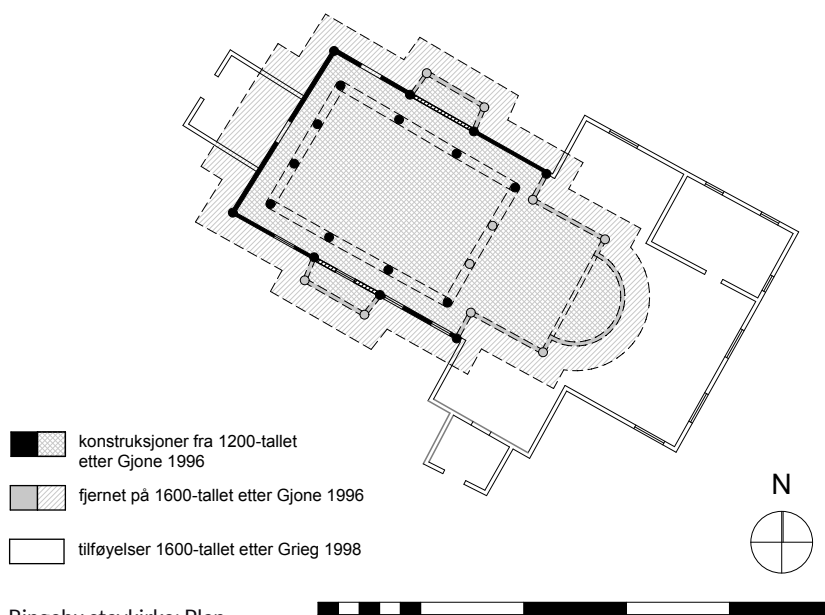
Foto: Ebert 2020

Ringebu stavkirke: Skisse av Hermann
M Schirmer fra reisedagboken 1862
Kilde: Nasjonalbiblioteket

På kirkens nordvegg oppdaget Håvard Hegdal et stort antall bumerker. Bumerker er familie- og slektsmerker som markerte eiendomsforhold i tiden før grunnbøkene. Hvilken rolle bumerkene har på kirken er derimot noe uklar. Håvard oppdaget merkene spesielt på de bordene som var av eldre dato, dvs. fra middelalderen. Nyere bygningsdeler hadde ingen bumerker.

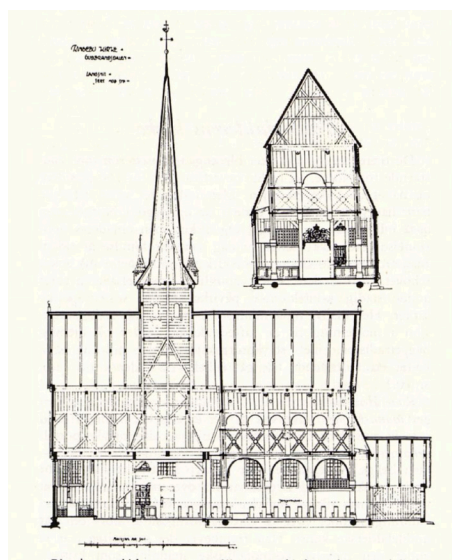
Dagens kirke er preget av ombyggingene i nyere tid (1630). Svalgangen rundt kirken, sideskip og apsen ble fjernet. På 1800-tallet ble kirken malt helt hvit slik at den lignet de mange neogotiske trekirkene på denne tiden. Malingen ble fjernet under restaureringen i 1921.

Ringebu stavkirke: Plan
Tegning: Ebert 2020

Ringebu kirke. Bumerker på nordfasaden
Foto: Hegdal 2020

Ringebu stavkirke: Snitttegning
Kilde: Grieg 1998

Skisse: Ebert 2020

Skisse: Houck 2020

0 5 . 0 5 . 2 0 2 0

HEIDAL
KRUKE GÅRD
BJØLSTAD GÅRD

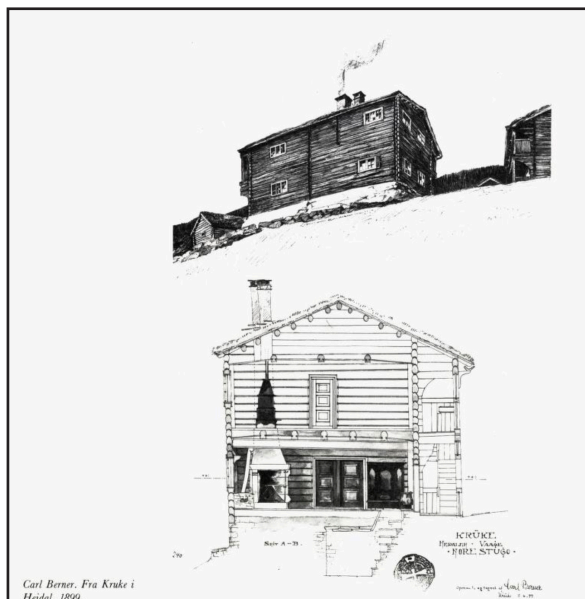
Fotoet er tatt av Johan Joachim Meyer i 1908. Han var professor ved NTH og arbeidet med eldre norsk byggekunst. Fra 1925-40 samarbeidet han med Erling Gjones om å måle opp, lage tegninger og male akvareller av bygninger. Materialet er å finne i Meyers verk "Fortidskunst i Norges bygder." Legg merke til stigen opp til taket. Den skal vi få forklart senere under dag 4

Kruke gård

Kruke gård består av et relativt bevart inntun, mens uttunet ikke er like inntakt. Likevel er uttunet også inntakt som tun, idet eldre uthusbygninger fra andre gårder er tatt ned og bygget opp igjen på Kruke gård. Historien om Kruke gård står å lese i www.kruke.net. Kruke ble fredet av riksantikvaren i 1924. Våningshusene er fra 1805 og 1826. Stabburet er fra 1777. Vi fikk tillatelse av Pål Glad Kruke til å tilbringe dagen med å studere og skissere på tunene. Her ser vi at Carl Berner, sønnen til stortingspresident Carl Berner, har vært på tur med Schirmer og skisset i 1899.

Inntunet, Kruke gård.
Foto Ebert 2020.

Student Carl Berner's tegninger, 1899. Fra boken "Herman Major Schirmer og tegneskolen. Et stykke norsk arkitekturhistorie."

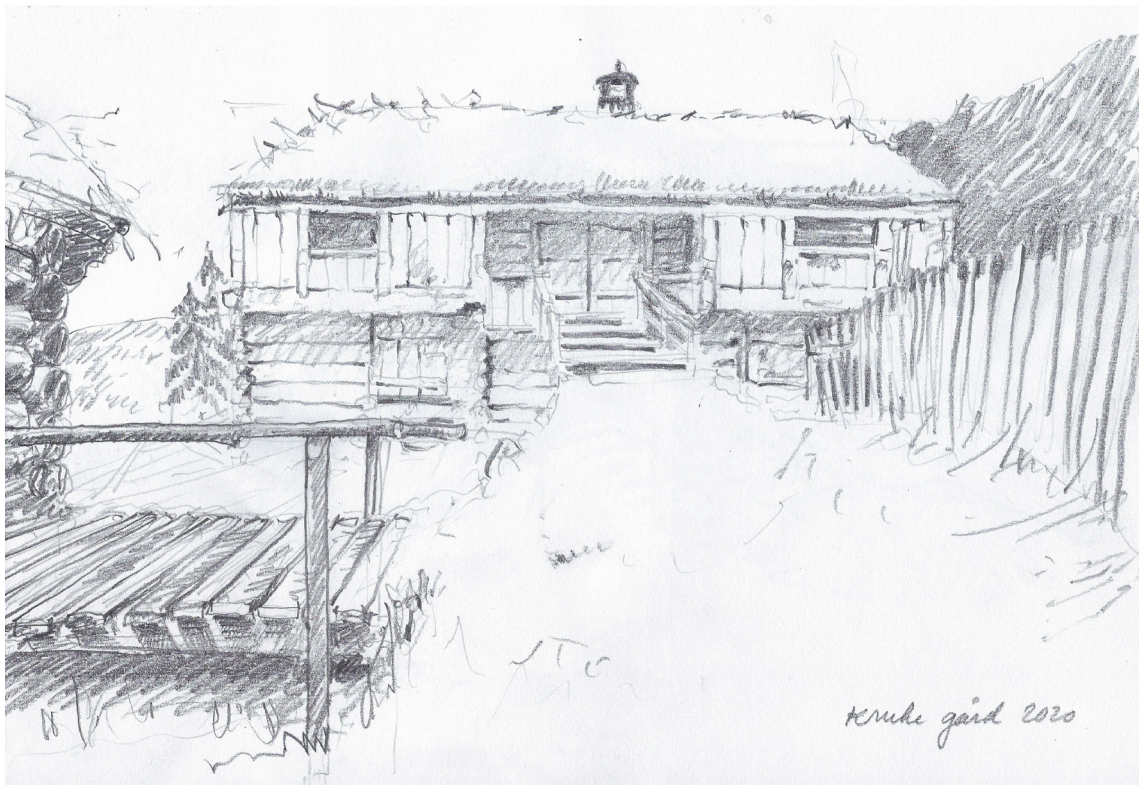
Kruke Gård: Inntunet til venstre og uttunet til høyre. Den store låvebygningen på midten er den nyeste - fra 1940.
Foto: Houck 2020

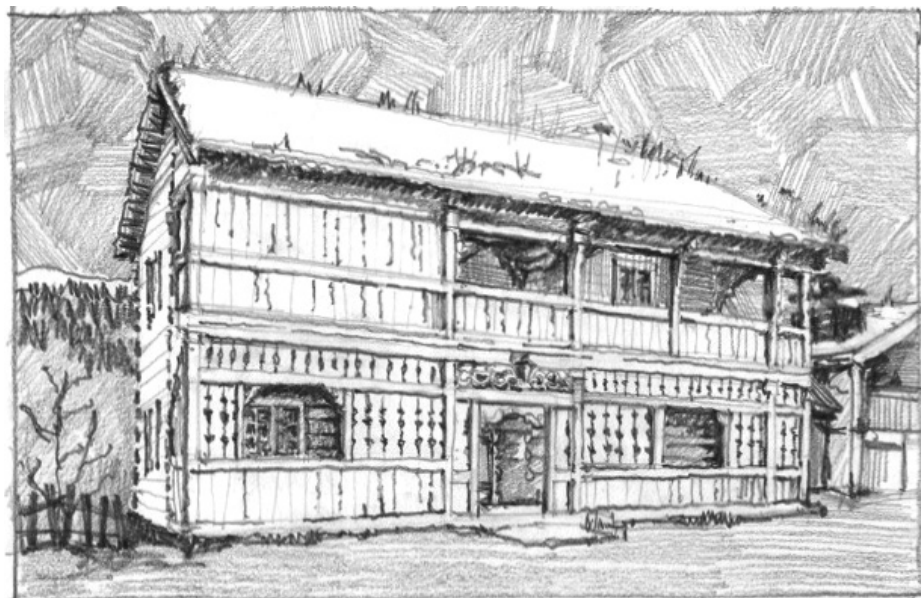
Kruke Gård: Uttunet og den store dammen. Foto: Houck 2020

Kruke Gård: Våningshusene.
Foto: Houck 2020

Gammellåven på Kruke gård. Bygget er fra 1686.
Skisse: Houck 2020.

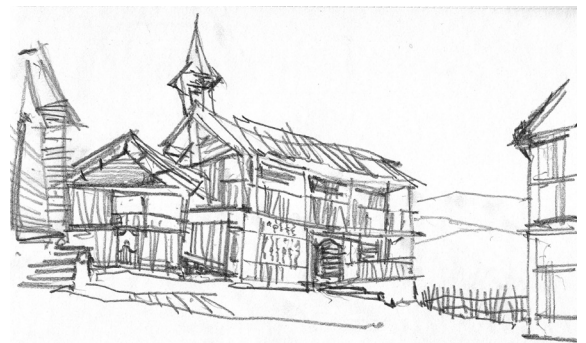

Våningshus med svalgang, Kruke gård.
Skisse Ebert 2020.

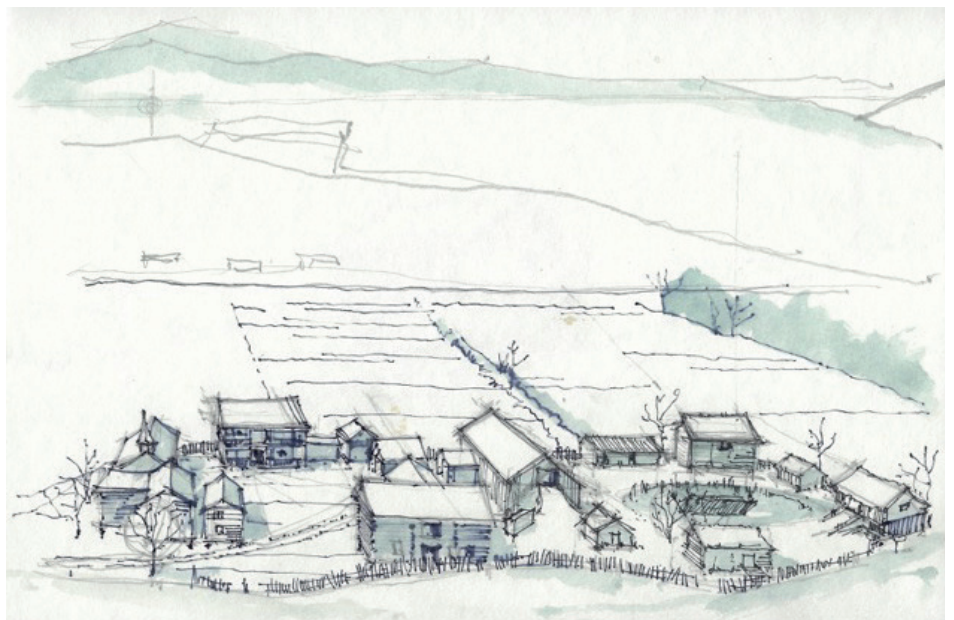

Kruke gård sett fra sør. Til venstre på bilde Søre stugu fra 1826 og i midten Aurbua fra begynnelsen av 1800-tallet. Gården troner over Heidalen og nyter godt av solen i den sørvest-vendte skråningen.
Skisse: Martin Ebert 2020.

Kruke gård. Skisse Ebert 2020.

Fugleperspektiv av Kruke gård.
Skisse Ebert 2020.

Magasinbygningen på Bjølstad gård. Bildet er tatt i 1899. På bildet: Thorstein Bjerknes, Daniel Dahl, Thorvals Borgersen, Herman Major Schirmer, Bergljot Schönheyder, Christian Morgenstjerne, Nils Reiersen, Carl Berner, Fredrik Pettersen, Ludvik Manskow, Johannes Kløften, Josef Rustad, Bredo Berntsen, Kristine Kasten. Sittende: Karl Güettler, Martha Ruud, Ingeborg Schiøtz, Holger Sinding-Larsen og Otto Schönheyder. Foto: Herman Major Schirmer, Riksantikvaren

Bjølstad gård.
Foto: Vreim 1938. Nasjonalbiblioteket.

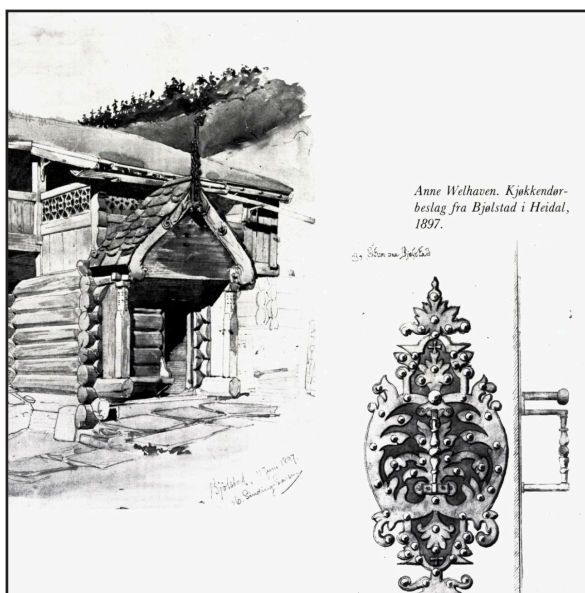
Bjølstad gård, inntun.
Foto: Vreim 1938. Nasjonalbiblioteket.

Bjølstad gård

Denne gården er svært mye avbildet, særlig fordi parallellen mellom inngangspartiet i det eldste våningshuset og arkitekturen på en av stasjonene på Dovrebanen er så like. Inspirasjonen til den nye norske trearkitekturen er tydelig hentet fra disse gamle gårdene. Arkitekt Erik Waldemar Glosimodt, som var elev av Schirmer, tegnet fem stasjonsbygg i årene 1917-20, og særlig er det Drivstua som har et inngangsparti som er tydelig inspirert av inngangspartiet på Bjølstad gård.

Assistent Sinding Larsen som laget skissen under ble senere arkitekt for bygg som Holmenkollen kapell, flere kirker, Universitetsbiblioteket i Oslo og han arbeidet med typehus i dragestil som ble oppført langs Holmenkollbanen i Oslo.

Halvor Vreim (1894-1966) utdannet seg til tømrer, men ble etterhvert ansatt ved Norsk Folkemuseum med ansvar for oppmåling, opptegning, fotografering, og flytting av bygg til museet. I 1936 ble han tatt opp i Norske Arkitekters Landsforbund. Han arbeidet som antikvar ved Riksantikvaren fra 1948-64. Kilde: nbl.no

Bjølstad gård: Assistent Sinding Larsens akvarell fra 1897 under oppmålinger organisert av Schirmer.
Kilde: Riksarkivet.

Bjølstad gård. Foto: Houck

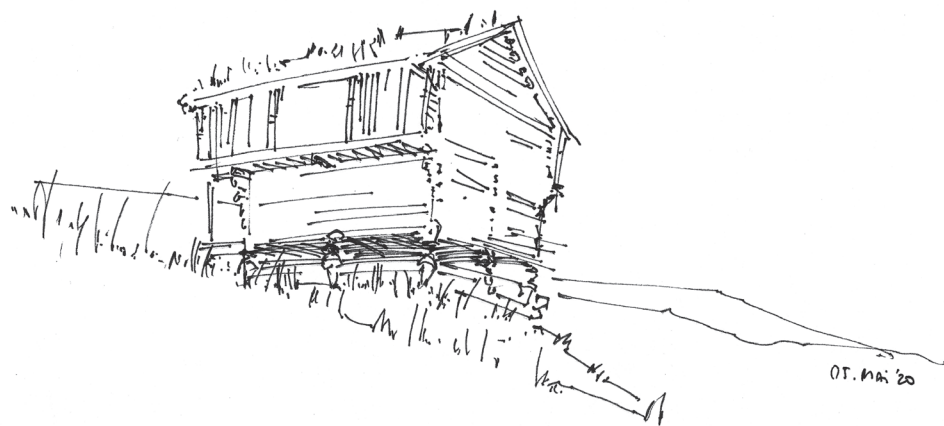
Bjølstad gård. Foto: Houck

Drivstua stasjon på Dovrebanen. Arkitekt: Erik Grosimodt (1881-1921). Foto: Houck

Stabburet. Foto: Ebert 2020.

Magasinbygningen på Bjølstad gård – omtalt som "Stabburet". Bygget fra 1760-tallet er plassert frittliggende i den sørvendte skrånningen et stykke under selve gårdstunet. Ebert 2020.

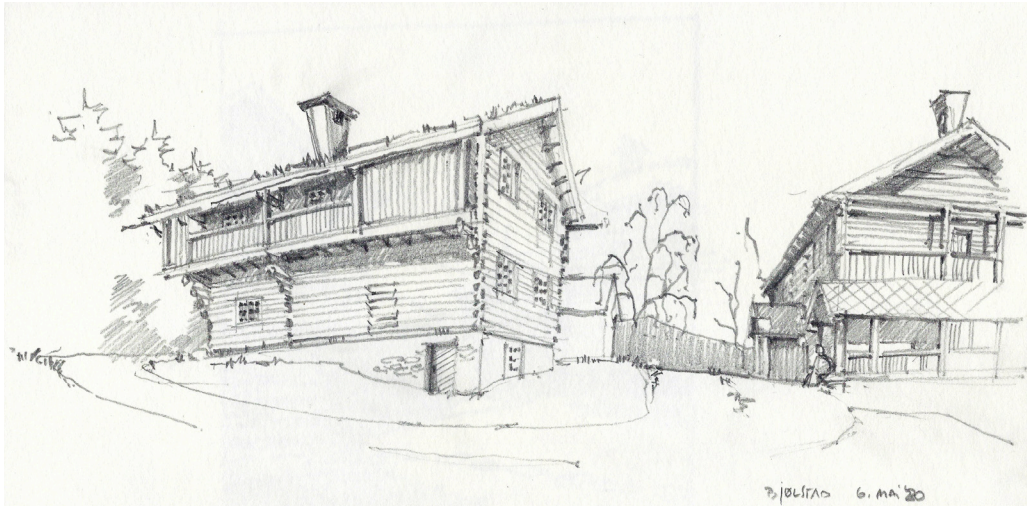
Stabburet på Bjølstad gård i kveldslyset. Ebert 2020.

Blyantskisse: Stabburet på Bjølstad gård. Houck 2020.

Stabbur-loft på sørsiden av tunet på Bjølstad gård. Bygget fra tidlig 1700-tallet er beskyttet av en rik dekorert svalgang. Houck 2020

Skisse av Øvre stugu på Bjølstad gård. Bygget er fra 1743. Til Høyre Nystugu fra 1818. Ebert 2020

0 6 . 0 5 . 2 0 2 0

HEIDAL HARILDSTAD GÅRD

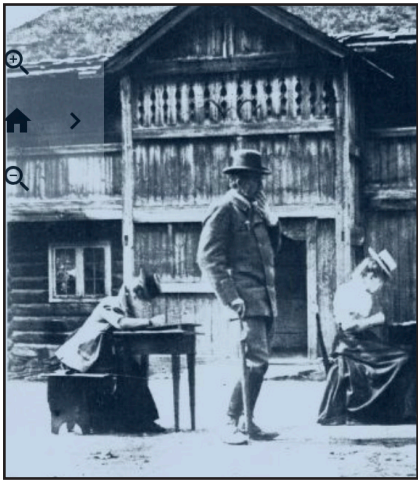

Harildstad gård

Harildstad gård er spesiell fordi bygningene på inntunet står veldig tett sammen. Beboeren på gården lot oss tilbringe dagen på tunet, og vi fikk komme inn og se de ulike bygningene. Disse sto ulåst, med nøkkelen i. Store gamle nøkler som var kunstverk i seg selv. Selv om bygningene var fredet, hadde de fått bygget en intern trapp, slik at de slapp å gå ut i svalen for å komme opp til soverommene.

Harildstad gård. Foto: Houck

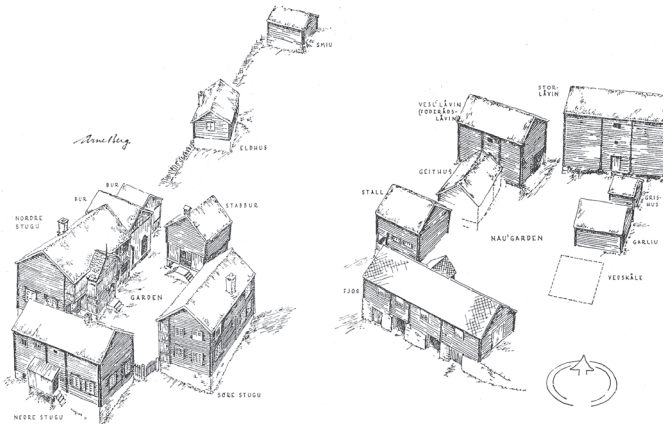
Dette fotoet er fra 1899, og viser oppmåling ved Heringstad, men ganske tilsvarende må det ha sett ut når Schirmer og studentene gikk til verks på Harildstad gård.

Harildstad gård. Foto: Houck

Oppmålingstegning av Bergljot Schønheyder og Bredo Berntsen, 1899. Riksarkivet

Harildstad gård rundt året 1900 tegnet av Arne Berg (1968)

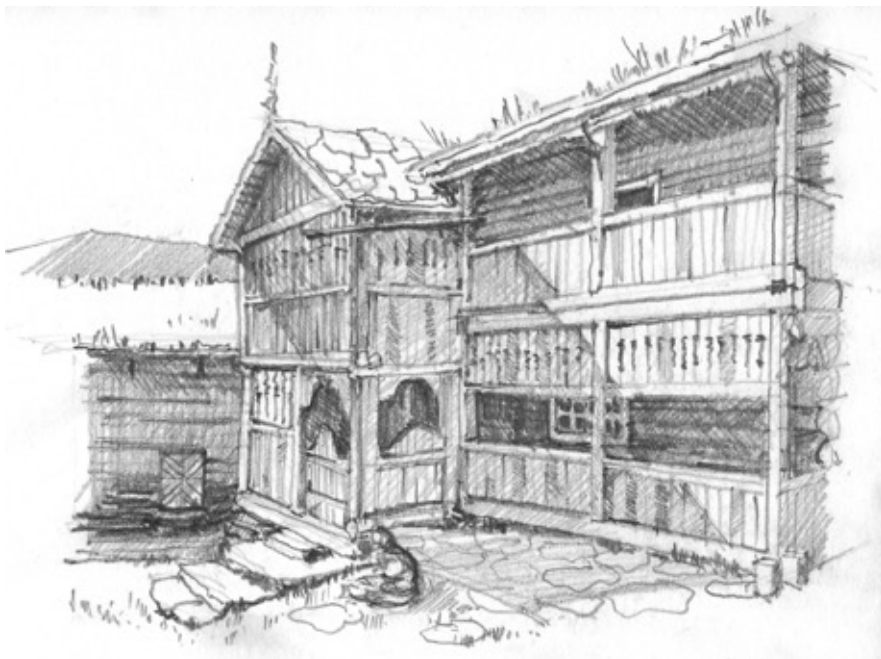

Harildstad gård i vårsola.
Ebert 2020.

Harildstad gård. Store stugu fra 1773
sett gjennom svalgangsdøren.
Ebert 2020.

Søndre Harildstad gård. Nordre stugu, bygget i 1780. Bygningen har trappesval og svalgang som er skjermet med utskårne rekkverk og rik dekorert gavl. Ebert 2020

Gjennomblikk mellom Nedre stugu og Søre stugu på Søndre Harildstad gård. Ebert 2020

Oppriss ytterdør Nedre stugu på Søndre Harildstad gård. Bygget er fra 1809. Bygget ble opprinnelig brukt som bolig, senere som kornbu og loft. Ebert 2020

Harildstad Gård. Laftet hushjørne Heggdal 2020

Harildstad Gård. Dør til låven. Heggdal 2020

Blikk inn i inntunet på Søndre Harildstad gård.
Houck 2020.

Skisse fra Harildstad Gård.
Houck 2020

Store stugu på Søndre Harildstad gård. Huset
er bygget i 1773 og består av lafteverk i to
etasjer og torvtak.
Houck 2020

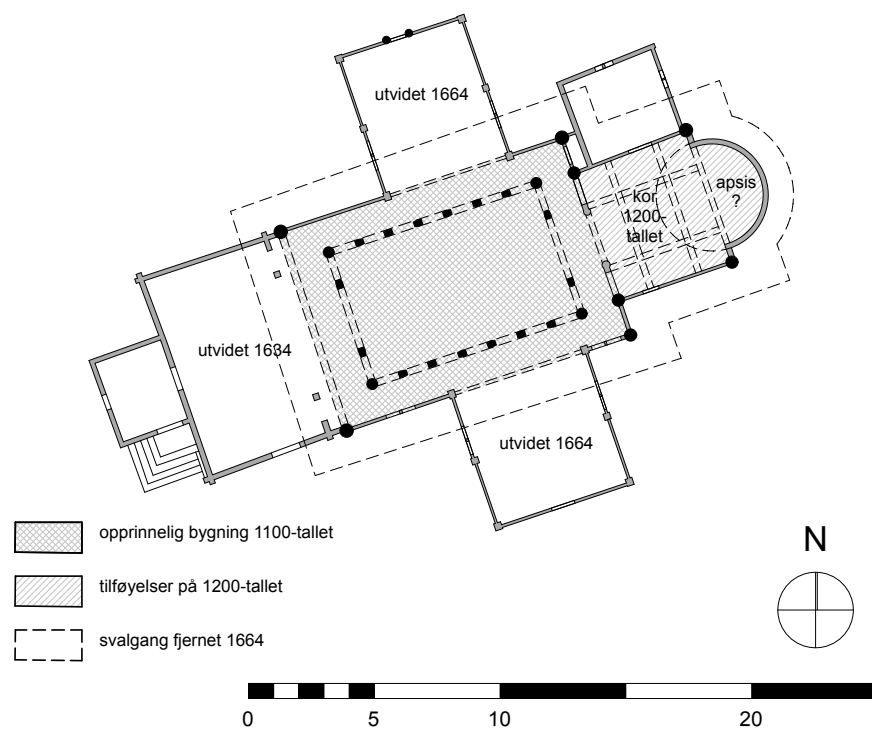
0 7 . 0 5 . 2 0 2 0

LOM STAVKIRKE KLEPPE GÅRD

Lom stavkirke. Dagen er kald og grå, med en sol som så vidt viser seg gjennom skydekket. På nordsiden er kirken svart av tjæren, mens kirken er mer gul på sørsiden hvor solen brenner.
Foto: Houck 2020

Lom stavkirke, rekonstruksjon av planen.
Ebert 2020

Lom Stavkirke, nordportal.
Tegnet av Christian Christie i 1860. Christian Christie var utdannet i Karlsruhe og Hannover. Han har stått for flere viktige restaureringsarbeider, hvor Nidarosdomen 1872-1906 er det mest kjente.

Lom stavkirke

I følge Arne Gunnarsjå's bok Norsk Arkitekturhistorie (2006), er midtskipet til Lom stavkirke reist i siste tiår på 1100-tallet, og koret på 1200 tallet. Et stykke ut i middelalderen fant man det nødvendig å forsterke hovedkonstruksjonen. Kirken har en karakteristisk tårnhette fra 1663, og igjen er det Werner Olsen som har hatt ansvaret. Vårt hovedfokus på denne dagen er å spille inn en undervisningsfilm om hvordan man går frem for å fremstille kirken med akvarellteknikk. Det er bare 2 grader i luften, sterk vind og overskyet, og utfordrende forhold for utendørs stillesittende akvarell arbeid.

Kirken hadde tre skip med kor og omløpende svalgang. Apsen og koret av langhuset er bygd på senere. 20 staver på grunnstokker bærer midtrommet i skipet, mens midtrommet i koret er bært av sju staver. Stilhistorisk kan korportalen plasseres i samme periode som skipet, noe som tyder på at koret hadde en forløper som ble revet.

I middelalderen var kirken omkranset av en svalgang med et tredje lavere tak. Den øvre delen av skipets hovedrom har under middelalderen vært utstyrt med tener og andreaskors. I samband med utvidelsen på 1600-tallet ble svalgangene revet slik at det kunne settes inn større vinduer enn de små gluggene oppe ved taket. (www.kulturminnesok.no)

Når svalgangen ble revet i 1664 ble kirkens nordportal flyttet i gavlveggen av det nordlige tverrskip. Derfor er nordportalen trolig like gammel som kirkens midtskip.

Lom stavkirke. Foto: Houck 2020

Lom stavkirke. Hovedinngangen. Panelene har store dimensjoner, vi måler dem til å være 49-52 cm brede. Foto: Houck 2020

Lom stavkirke sett fra sør.
Ebert 2020

Lom stavkirke.
Houck 2020

Akvaraellskissen som ble filmet og kommentert til bruk for undervisning.
Filmen kan sees på: <https://www.youtube.com/watch?v=SS-OtRtyXk8&t=20s>
Houck 2020 med konstruktive innspill fra kameramann Ebert

Kvaale gård. Interiør gammelstugu.
Karakteristisk klebersteinpeis.
Foto: Houck 2020

Kvaale gård. Interiør gammelstugu. Skap
produsert i Heidal. Malingen er slitt av på
høyre side som følge av at folk har gått tett
inntil for å sette seg på benken.
Foto: Houck 2020

Kvaale gård. Inngang til gammelstugu,
bygget ca 1760.
Foto: Ebert 2020

Kvaale Gård

Kvaale gård har to fredede bygg fra 1873-74. Vi fikk omvisning inne og ute. Hovedbygget er fra 1874 . Mest interessant er gamlestuen fra 1760 med til dels original interiør og loftet fra 1700-tallet. Det litt overdimensjonerte klokketårnet ble påført i 1928 når bygget ble flyttet til sin nåværende plassering. Hovedbygget og gamlestuen ble først bygget sammen på 1980-tallet. Her er uttunet erstattet av en såkalt enhetslåve, hvor alle funksjonene til husene i uttunet er samlet i ett bygg. Mot eleven står husene på en storslagen forstøtningsmur. Ifølge beboeren ble muren satt opp på middelalderen.

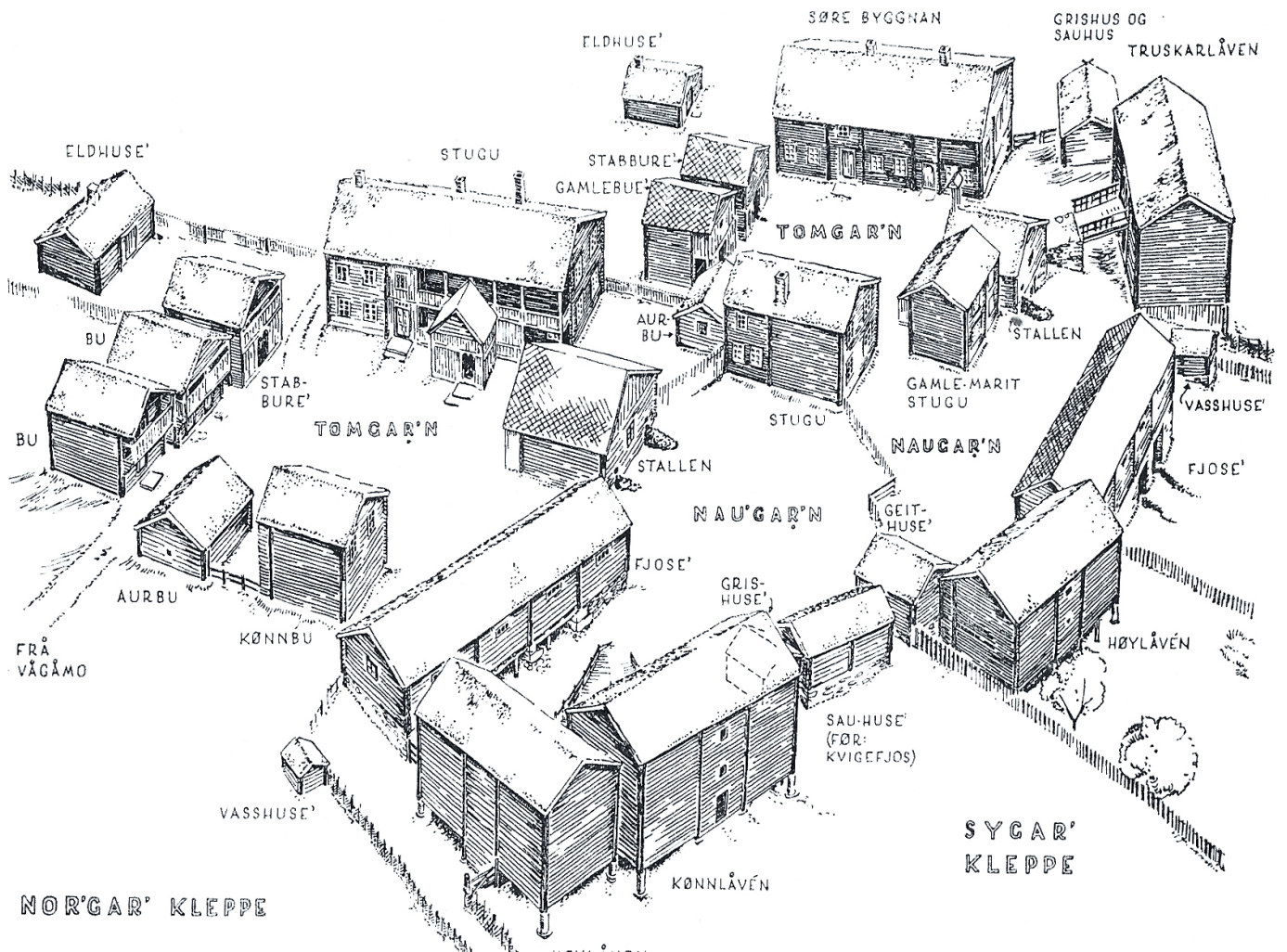
Enhetslåven på Kvaale gård.
Foto: Houck 2020

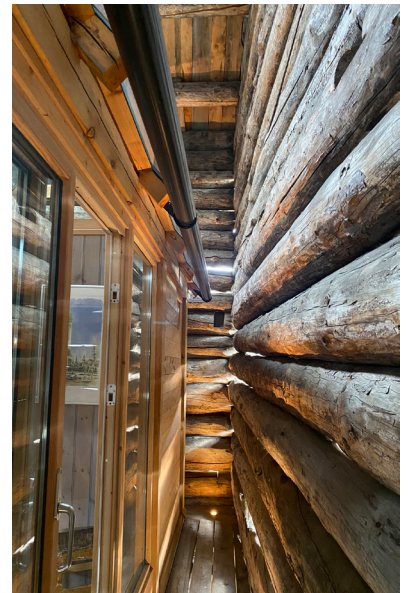
Loftet på Kvaale gård.
Foto: Houck 2020

Gammalstugu, Kvaale gård.
Foto: Houck 2020

Illustrasjon av Kleppe gårdene slik disse var i 1890 årene, rekonstruksjon av Arne Berg.
Kilde: Berg 1968

Høyloven med innbygde soverom og bad i glass.
Foto: Houck 2020

Kleppe gård

Dette er et såkalt to-tunsanlegg hvor to gårder ligger helt inntil hverandre. Stallen ligger mellom inntun og uttun. Slik kan hesten ta del, i livet til menneskene, og være et statussymbol, mens møkka kan bli spadd ut på uttunet. Dagens eier har bygget to leiligheter i glass på innsiden av nedre låve, som er kalt høylåven. Kornlåven er borte, men er planlagt gjenoppbygget. De tre karakteristiske stabburene var avsatt til kjøtt, tøy og korn.

Vi fikk omvisning av eier, Dag Lindvig. Han fortalte at stigen opp til taket var et krav fra forsikringselskapet for omlag 100 år siden. Da var det en stor brann hvor en gård brann brant ned. Man oppdaget brannen tidlig, men brannen startet i taket og man kom seg ikke opp dit med vann. Dermed fant forsikringselskapet ut at gårdene i fremtiden måtte ha en stige stående opp til taket for at branner kunne slukkes tidlig.

Kleppe gård har vært besøkt av NTNU- og AHO studenter flere ganger, og har mange soveplasser. Gården vil være et godt utgangspunkt for student-ekskursjoner til området.

Kleppe gård: De tre stabburene.
Foto: Houck 2020

Kleppe gård: Hovedhuset.
Foto: Houck 2020

Kleppe Norigård. De tre stabburene på nordsiden av tunet er den eldste delen av Kleppe gård. Mens den første og den siste dateres fra 1700-tallet ble tømmeret til det midterste stabburet felt i 1631.
Foto: Ebert 2020

Kleppe gård med brannstige opp til taket av hovedbygningen.
Foto: Houck 2020

Akvarellskisse av fjøset, Kleppe gård. Fjøset i en etasje er bygd på 1800-tallet og rehabilitert av Riksantikvaren i 1997. Houck 2020

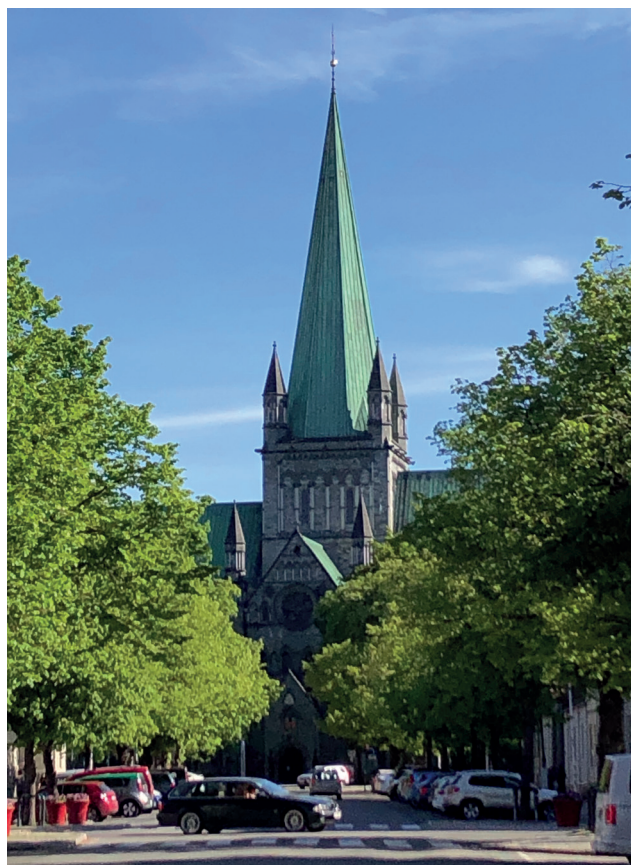
Skisse av tomgården, Kleppe gård. Ebert 2020

Byggmester Werner Olsens varemerke var klokketårnet som vi kjenner igjen fra ombyggingen av Ringebu stavkirk, Lom stavkirke og Vågå kirke. Christian Christie som hadde målt opp og registrert mange av stavkirkene i Gudbrandsdalen sto senere for ombyggingen av Nidarosdomen. Han har tydelig hatt disse tårnene som forbilde ved utformingen av tårnet til Nidarosdomen.
Foto: Houck og Ebert 2020

Christies plan for restaurering av Nidarosdomen i Trondheim.
Publisert av O. Krefting 1885

Byggmester Olsens tårngeometri på Nidarosdomen i Trondheim.
Bilde: Randi Lile 2020

Vågå kirke

Kirken er en korskirke fra begynnelsen av 1600 tallet i bindingsverkskonstruksjon. Det er gjort gjenbruk av materialer fra den opprinnelige stavkirken og kanskje også fra andre stavkirker i området. Byggmester var Werner Olsen, som også noen ganger omtales som Werner Olsen Skurdal. Nevneverdig er en frittstående campanile, et klokketårn som står i den østlige forlengelse av koret. Byggingen av campanilen kan foreløpig ikke tidfestes.

"Å rekonstruere den opprinnelige Vågå-kirken ... er ikke lett. De bevarte veggplanker er av tre forskjellige typer. At det må ha vært en enskibet stavkirke slik som den eldste kirken på Garmo med mindre og rett avsluttet kor, synes sannsynlig. ... Tilbake står dateringsspørsmålet som hittil har medført en del forvirring. Ut fra den angivelige likheten med Urnesportalen og ut fra alt for tidlig datering av de nevnte stedene i Trondheim har man villet datere Vågå kirke til begynnelsen av 1100-tallet. ... Alt tatt i betraktning burde den opprinnelige Vågåkirken kunne dateres til siste del av 1100-tallet." Hauglid (1973)

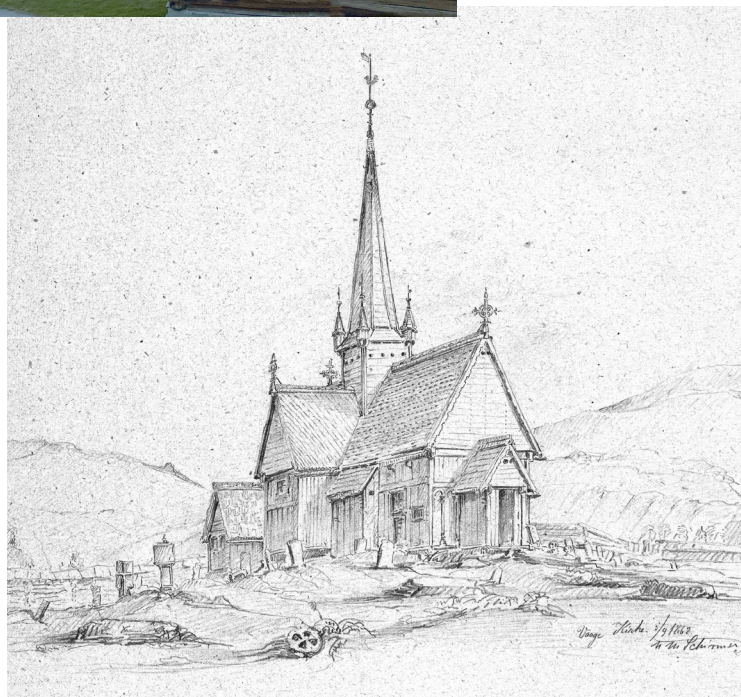
Vågå kirke. Sørportalen fra tidligere stavkirke.
Foto: Houck 2020

Vågå kirke. Romanske buer gjenbrukt fra
1100-tallets stavkirke
Akvarell: Houck 2020

Vågå kirke med campanile
Foto: Ebert 2020

Vågå kirke tegnet av Hermann Major Schirmer i 1882.
Bilde: Nasjonalmuseet

Sydportal på slutten av
1800-tallet.
Foto: Herrmann M Schirmer

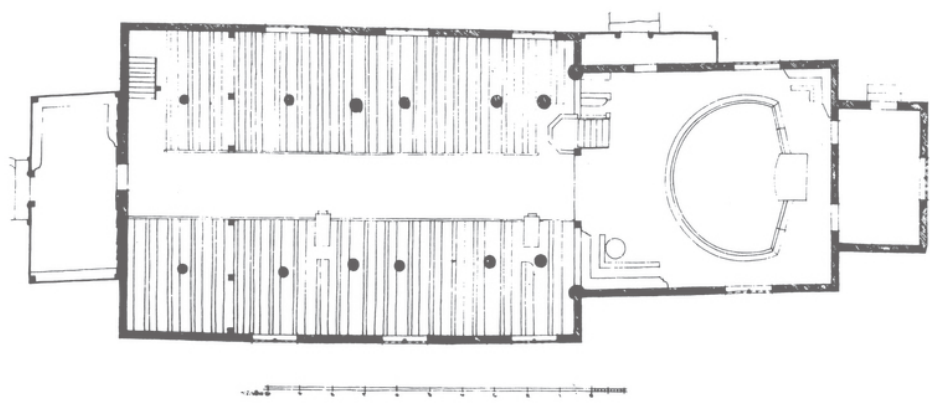
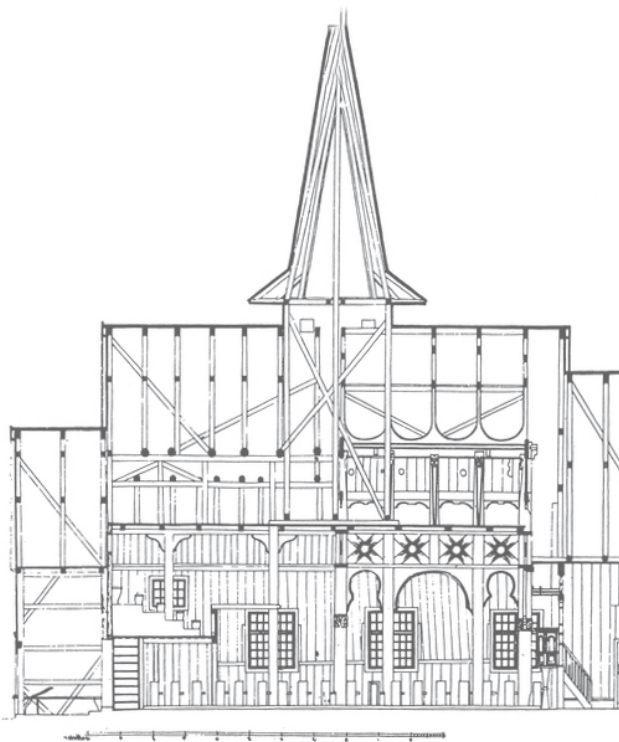
Våga kirke og campanile
sett fra sør.
Foto: Ebert 2020

0 7 . 0 5 . 2 0 2 0

HEGGE
STAVKIRKE
REINLI
STAVKIRKE

Hegge stavkirke. Restene av portalen.
Bilde: Ukjent, Riskantikvaren

Hegge stavkirke. Tegning av Georg Bull.
Kilde: Hauglid 1973

Hegge stavkirke

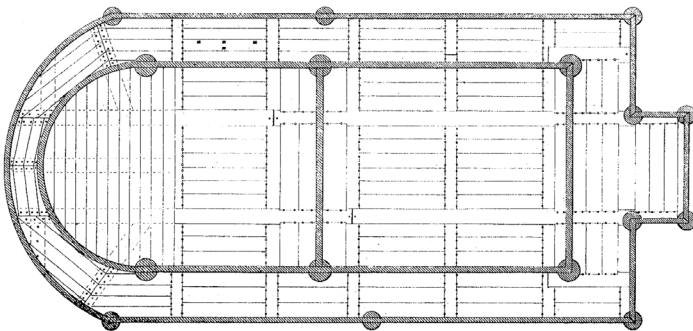
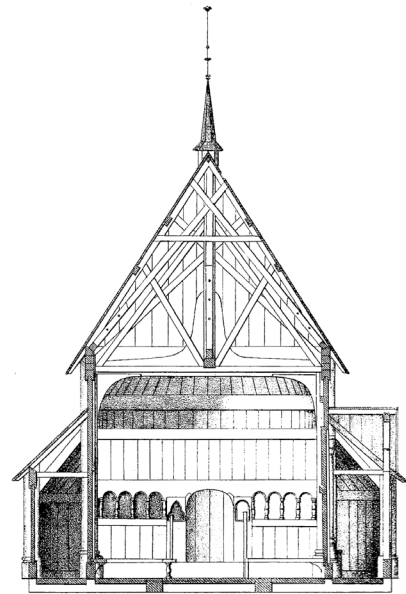
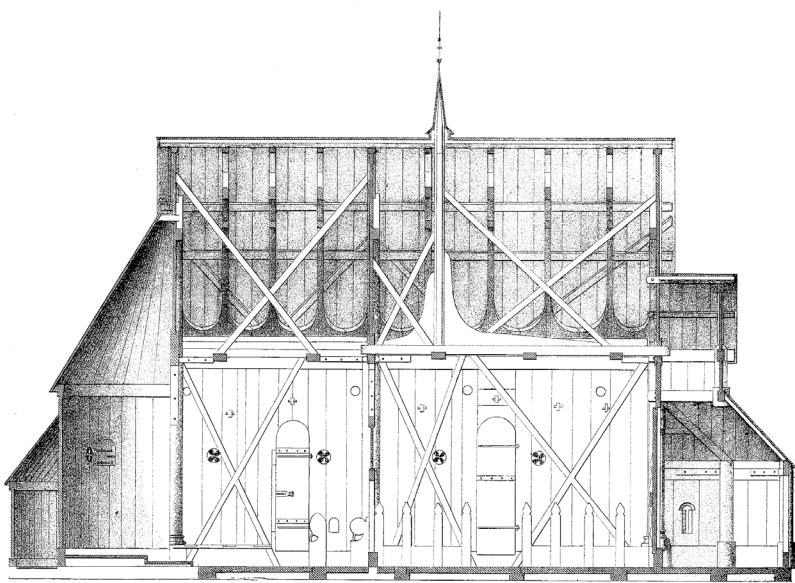
Hegge stavkirke er fra ca 1216 i henhold til årringdatering av tømmeret. I 1908 var kirken svært forfallen, og Fortidsminneforeningen tok opp dette med Kirkedepartementet. Fortidsminneforeningen mente kirken måtte settes i stand. Imidlertid ble det nedsatt en komite som så på å bygge en ny kirke et stykke unna, og benytte Hegge stavkirke som gravkapell. Men på et folkemøte i 1919 ble det bestemt at kirken skulle settes i stand som brukskirke. I 1922 godtok Kirkedepartementet planene om istandsetting etter planer av Arnstein Arneberg. Kirken ble igjen innviet i 1926. I vestportalen har dørbildet opprinnelig vendt innover, men er trolig blitt snudd etter kirkebrannen i Grue kirke i 1822.

To eldre damer som stelte kirkegården fortalte oss en historie knyttet til kirken: Altertavlen ble laget i Heidal av Østen Guttormsen. Den ble fraktet med slede over Valdresflya i 1782, men da transporten kom frem til Hegge, var en av figurene gått tapt på veien. Det var Judas. Senere ble figuren funnet, og den var da bleknet av regn og sol, men ble satt på plass. I nyere tid ble denne figuren imidlertid stjålet (og flere andre) i 1972, antakelig av turister, for alle stavkirkene pleide å stå helt åpne på den tiden.

Georg Bull (1829-1917) er bror til Ole Bull, og utdannet seg ved Der Königlische Bauakademie i Berlin. Han arbeidet bla for Fortidsminneforeningen fra 1851-55 hvor han gjorde bygningarkologiske undersøkelser. Senere ble han NSBs faste arkitekt fra 1863-72 og tegnet i det vesentlige stasjonsbygninger i sveitserstil, men også Drammen stasjon, Vestbanestasjonen og Østbanestasjonen som er i mur (Kilde: Wikipedia og snl.no).

Hegge stavkirke
Skisse: Ebert 2020

Reinli stavkirke tegnet av Georg Bull

Reinli stavkirke

Reinli stavkirke ligger vakkert til på en pynt og troner mellom fjellsidene. Reinli er en enskipet kirke med apsis i hele skipets bredde. Den har en omløpende svalgang som lener seg inntil ytterveggskonstruksjonen. Iht Bugge er dateringen omstridt. Nyere dateringer indikerer at kirken er fra etter 1326. Det er funnet spor av to tidligere kirker under kirkegulvet. Denne kirken er omtalt av de pavelige nuntius i regnskapene for 1327. (Mens disse feks ikke er funnet for Ringsaker kirke!) Kirken ble målt opp i 1853 av G. A. Bull, som senere sto for restuareringen i 1884-1886. Kilde: Bugge, Nordberg Schulz (1969), norgeskirker.no/wiki/Reinli_kirke

Her laget vi en digitalinnspilling av hvordan man går frem for å tegne en stavkirke og kolorere denne.

Reinli stavkirke
Houck 2020

Reinli stavkirke. Vestfasade..
Foto: Ebert 2020

Reinli stavkirke.
Foto: Ebert 2020

Reinli stavkirke.
Skisse: Ebert 2020

Reinli stavkirke med porthus.
Foto: Ebert 2020

0 7 . 0 5 . 2 0 2 0

VEDLEGG

Dagens produksjon diskuteres og gjennomgås med svart kaffe og delvis øl.

Martin skisserer stabburet på Bjølstad

Martin har funnet den mest lune plassen med sol.

Bilder fra turen

Leif og Håvard vurderer faren for elg

Altertavlen i Rngsaker kirke studeres

Heidal. Denne løa er solgt, og skal demonteres og bringes til Østerdalen.

Svalgangeren på Reinli stavkirke.
Leif prøver å få et glimt av innsiden

Leif på Harildstad

Leif har lagt seg til rette for å male
Lom stavkirke.

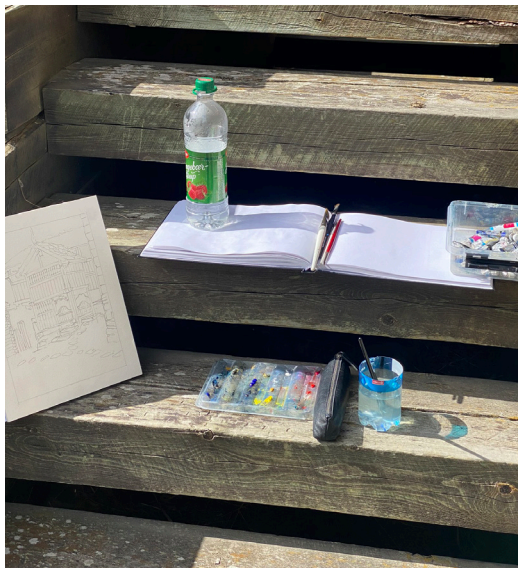

Bilder fra turen

Martin i dialog med kirketjeneren i Ringsaker kirke

Klar for akvarell

Mye snø over Valdresflya

littera-turen

- Berg, Arne: Norske gårdstun, Oslo 1968.
- Berg, Arne: Norske tømmerhus frå mellomalderen, Oslo 1990.
- Bjerke, Gunnar: Landsbebyggelsen i Norge, Bind 1: Historien, Oslo 1950.
- Brekke, Nils Georg; Nordhagen, Per Jonas og Lexau, Siri Skjold: Norsk arkitekturhistorie, Oslo 2008.
- Brochmann, Odd: Bygget i Norge, Oslo 1979.
- Bugge, Gunnar og Norberg-Schulz, Christian: Stav og laft i Norge, Oslo 1969.
- Christensen, Arne Lie: Den norske byggeskikken, Oslo 1995.
- Ebert, Martin: Bygningshistorie, Rostock & Weimar 2020.
- Engen, Arnfinn: Gudbrandsdalen. Våre vakre hus, Oslo 1994.
- Gjone, Erling: Utvalgte forelesninger om eldre norsk byggekunst, Trondheim 1996.
- Gunnarsjaa, Arne: Arkitekturhistorie, Oslo 2001.
- Hauglid, Roar: Norske stavkirker, 2 bind, Oslo 1973.
- Lillehammer kunstmuseum: Schirmers elever i Gudbrandsdalen, Lillehammer 2009.
- Nygaard-Nilssen: Fredete hus satt i stand med statsbidrag, Oslo 1958.
- Parmann, Øistein: Hermann Major Schirmer og tegneskolen, Oslo 1986.
- Solbakken, Bente Aass: Konstruert kontinuitet. Hermann Schirmer og gjenreisningen av en nasjonal arkitektur, Oslo 2018.
- Solbakken, Bente Aass og Yvenes, Marianne: Oppmåling av fortiden. Tegninger fra Riksarkivets samling, Oslo 2012.
- Vreim, Halvor: Norsk trearkitektur, Oslo 1947.
- Våge, Jan: Hus og tun, Ås 2000.
- Wallem, Fredrik B.: En indledning til studiet af de nordiske bomærker, Fortidsminneforeningens Årbok 1902, Oslo 1902.
- Aas, Erik; Moe, Berent; Skjeggstad, Knut; Krogstad, Rolf; Ormhaug, Jens; Våge, Jan og Gjerde, Ivar: Arkitekturvern på bygdene, Oslo 1975.

på nettet

- www.kulturminnesok.no
- www.riksantikvaren.no
- www.riksarkivet.no
- www.nasjonalbiblioteket.no
- www.nasjonal museet.no

Houck, Leif og Ebert, Martin: Norsk bygningsarv.
Rapport fra ekskursjon mai 2020
Studier fra FG arkitektur og miljø
bind 1, 2020
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet NMBU
Fakultet for Realtek
Ås, 2020

ISSN 2703-769X
ISBN 978-82-575-1709-0

Forskningsgruppen arkitektur og miljø ved Institutt for bygg- og miljøteknologi har trearkitektur som satsningsfelt. Norge har lange tradisjoner for å bygge i tre, og deler av denne eldre trearkitekturen er godt bevart og ansett som en viktig del av Norges kulturarv. Blant denne arkitekturen finner vi stavkirker og eldre gårdstun. Denne studieturen til Heidal, Lom har hatt fem formål:

- Studere eldre norsk byggeskikk i forbindelse med TBA 100 Bygningshistorie
- Følge i fotsporene til Herman Major Schirmer og gjøre seg kjent med denne betydningsfulle delen av utvikling av norsk arkitekturhistorie
- Holde tegnehåndverket ved like og trene konsentert, og sammen lære av hverandre
- Forberede og filme inn digitalt undervisningsmaterieell til TBA 110 Frihåndstegning
- Undersøke mulighetene, og forberede for å ta med egne studenter på ekskursjon for å bli kjent med norsk bygningsarv

På denne studieturen har vi studert flere av gårdsanleggene som Schirmer fikk dokumentert, samt andre relevante bygninger som har ligget på veien til og fra. Vi har hatt to omvisninger, og med oss på turen har vi hatt Håvard Hegdal fra NIKU som har bidratt med et arkeologisk perspektiv og mye praktisk kunnskap om vern.

Houck, Leif og Ebert. Martin: Norsk bygningsarv.
Report fra ekskursjon mai 2020
Publikasjoner fra FG arkitektur og miljø, bind 1.
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet NMBU
Fakultet for Realtek
Ås, 2020

ISSN 2703-769X
ISBN 978-82-575-1709-0

